

ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК ОСНОВНИЙ ПАРАМЕТР АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВА

Стаття присвячена розкриттю прав людини і громадянина, які знайшли прояв у культурі останнього, оскільки саме з культурою пов'язане все те, що спрямоване на самозбереження, відтворення та вдосконалення людини і втілене як у предметах матеріального та духовного світу, так і в нормах суспільного життя.

Ключові слова: людина, права людини, соціально-антропологічний підхід, еволюція людства, загальноцивілізаційна культура, людський вимір глобалізації, соціум, природа та сутність права, людська життєдіяльність.

Статья посвящена раскрытию прав человека и гражданина, которые нашли проявление в культуре последнего, поскольку именно с культурой связано все то, что направлено на самосохранение, воспроизведение и усовершенствование человека и воплощено как в предметах материального и духовного мира, так и в нормах общественной жизни.

Ключевые слова: человек, права человека, социально-антропологический подход, эволюция человечества, общецивилизационная культура, человеческое измерение глобализации, социум, природа и сущность права, человеческая жизнедеятельность.

The article deals with the analysis of human and citizen's rights, which became apparent in human culture, because just with culture is bound together everything directed to self-preservation, reproduction and improvement of human person and is embodied both in objects of material and spiritual world and in social life norms.

Keywords: human person, human rights, social anthropological approach, evolution of humanity, general civilization culture, human dimension of globalization, social sector, nature and essence of law, human vital activity.

Постановка проблеми. Використання соціально-антропологічного підходу у сучасних філософсько-правових дослідженнях суттєво актуалізується, зокрема тому, що незважаючи на майже чотирикратне збільшення у ХХ столітті людства, завдяки новітнім засобам комунікації, воно стає дедалі тісніше пов'язаним, інтегрованим і „глобалізованим”.

Аналіз дослідження даної проблеми. Різні аспекти прав людини і громадянина у контексті антропологічної парадигми права досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: П. Юркевич, В. Соловійов, М. Бердяєв, К. Кавелін, М. Драгоманов, П. Новгородцев, М. Алексєєв, Б. Кістяківський, С. Максимов, О. Данильєв, А. Козловський, Л. Петрова, С. Сливка, В. Шкода та ін.

Мета даної статті полягає у вивченні природи та сутності прав людини через призму соціально-антропологічного дослідницького підходу.

Виклад основного матеріалу. Сучасне зростання могутності суспільної людини призводить до „зменшення”, „стискання” людства у тому сенсі, що воно стає всередині себе більш взаємопов'язаним і взаємозалежним (на цьому свого часу наголошував К. Ясперс [1, с. 104–105]). Такі поняття, як „громадянин світу”, „загальнолюдські цінності” переходять з розряду високих метафор у повсякденну реальність [2, с. 10], і в процесі самоідентифікації людства проявляється усвідомлення ним не лише своєї антропологічної єдності як біологічного роду, але й єдності культурної, яка передбачає або шлях збереження унікальності кожної культури (культурний релятивізм), або шлях їх загальносвітової уніфікації (культурний універсалізм). Такий перебіг історії сучасної людини – вимога часу, та й, у принципі, всю історію людства можна подати як процес зближення людей незалежно від того, „соціальні” вони в своїй діяльності чи „антисоціальні” [3, с. 136]. Однак у цьому процесі „зведення до спільного знаменника” головне для держав і суспільств – не втратити свого національного обличчя, національного духу, менталітету – без яких не може бути справедливих, адекватних інтересам і потребам окремих індивідів законів [4, с. 16–17]. Як зазначає Ю. Габермас, демократичний шлях розвитку праволюдності концепції передбачає універсальну рівність у поводженні з контекстами людського життя, від яких, власне, й залежить збереження людської ідентичності. А це можливо тільки за тієї умови, що культурні і соціальні відмінності між людьми та їхніми групами будуть сприйматися і враховуватися з дедалі

більшою чутливістю до контекстів [5, с. 294], себто з урахуванням образів так званих базових особистостей (за термінологією А. Кардинера) – особистостей, які втілюють у собі фундаментальні складові певних соціуму та культури [6, с. 34]. Саме з огляду на такий – соціокультурний – підхід до прав людини і права в науковій літературі стверджується, що історія й антропологія доводять неможливість існування природного права, визнаного всіма людьми завдяки їхньому розуму [7, с. 15], тобто джерела такого права як впливає з наведеного, слід шукати поза розумовою діяльністю.

Культура, в основі якої лежать філософія, релігія і мистецтво, включає систему цінностей, програму діяльного розвитку й моральні ідеали, що є ядром культури та показником її еволюції [8, с. 189–191]. І одним з таких ідеалів у сучасному світі, який водночас становить для нього цінність, виступають права людини – частина права, передумови якого закладені в природі людини („людських універсаліях” [9, с. 81–85]) та виражають одну з її біосоціальних програм – „потяг до права”, „заклик права”, – перші ознаки яких стали проявлятися ще у співтоваристві „суспільних тварин” [10, с. 400–401].

Якщо визнати, що вихідним пунктом будь-якого світогляду є поділ світу на „Я” та „не-Я”, то антропологічне запитання „Що таке „Я?” повинно розглядатися у контексті протиставлення людині („Я”) соціального середовища („не-Я”), тобто суспільства, або, за термінологією М. Рябова, „суспільного людства” [11, с. 93]. Поняття останнього, визначення сутності соціального досі залишається нез’ясованим. В. Петрушенко вказує на те, що сучасні соціологічні та філософські дослідження дають можливість виділити декілька панівних підходів до тлумачення соціальності, соціальних процесів і соціальних якостей: 1) субстратно-редуктивний підхід, згідно з яким в основі соціальності лежать генетичні, біохімічні чи інші матеріально-речові субстрати (Ф. Кріс, Ж. Моно, Е. Уїлсон); 2) інтерактивний підхід, відповідно до якого суспільні зв’язки зумовлені взаємними діями індивідів, включених у загальну систему діяльності (Дж. Мід, Дж. Хоманс); 3) структурно-функціональний підхід, який пов’язує соціальність із певною сукупністю інституцій, що функціонують в органічних зв’язках і забезпечують цілісність соціального процесу (Р. Мертон); 4) менталітетно-трансцендентальний підхід, що намагається покласти в основу соціальних явищ і процесів деякі позачуттєві, вищі чи абсолютні цінності, нормативи, зразки, сенси (М. Вебер, В. Дільтей, М. Шелер) [12, с. 92].

У пошуках відповіді на поставлене запитання, на наш погляд, слід врахувати такі дві аксіоми: 1) суспільство, суспільні відносини є продуктом діяльності людей – різних „Я”; 2) особистість людини значною мірою формується соціумом, членом якого є ця людина. Отже, філософський аналіз суспільства з метою пошуку відповіді на антропологічне запитання є аналізом людини як відображення певних властивостей відповідного соціуму, зокрема тих, які знайшли прояв у культурі останнього, оскільки саме з культурою пов’язане все те, що спрямоване на самозбереження, відтворення й удосконалення людини і втілене як у предметах матеріального та духовного світу, так і в нормах суспільного життя [13, с. 93]. Тому культуру, за словами О. Лукашевої, можна вважати способом самоорганізації людей через посередництво норм і цінностей [14, с. 29].

До того ж, вартий уваги і той факт, що й філософський аналіз суспільства для пошуку відповіді на запитання „Що таке право?” теж є аналізом людини як відображення тих чи інших властивостей відповідного соціуму, котрі знайшли прояв у його культурі.

Означена позиція стосовно з’ясування природи та сутності права знайшла своє підтвердження в антропології Г. Плеснера, який писав, що, „звернувшись до таких утворень, як держава, господарство, релігія, наука, право, ми виявляємо, що як прості, так і складені величини... повинні розглядатися не просто як конгломерати фізичного, психічного та, можливо, ще чогось третього, але як первинні цілісності. Ця вимога логічно підводить нас до тієї життєвої основи, з якої виростає у своїй історичній рухливості культура, – до людини” [15, с. 83].

Актуалізація „праволюднинної” проблематики в той чи інший період історії людства, на думку О. Аузана (який вважає права результатом суспільних домовленостей), зумовлюється такими чинниками: 1) широтою громадської участі в ухваленні рішень, а точніше, формою державного режиму; 2) історією відповідної соціальної спільноти (в світлі історії права або набувають значущості для соціуму, або з певних причин знецінюються); номінальною ціною права (економічну оцінку кожному праву можна дати, виходячи з конкретно-історичних умов); наявністю соціальних груп, які володіють необхідними ресурсами та бажають переглянути чинну на певному етапі систему правил поведінки (цінність таких правил в історії тим вища, чим менший вплив на них мають вказані групи) [16, с. 43–64].

Звертаючись до проблематики прав людини, Ф. Фукуяма зазначає, що світова політика значною мірою замикається на питанні про людську гідність і про бажання її визнання. Людина постійно вимагає від інших визнання своєї гідності або як особистості, або як члена релігійної, етнічної, расової чи іншої групи, і боротьба за таке визнання має неекономічне підґрунтя. „У минулі часи правителі вимагали від інших визнання своєї вищої цінності як царя, імператора чи пана. Сьогодні люди прагнуть утвердити свій рівний статус як члени раніше недостатньо поважаних або принижених груп – жінок, геїв, українців, інвалідів, американських індіанців тощо” [17, с. 212]. Подібного висновку дійшов й Е. Фромм, констатує, що люди

народжуються рівними, але різними (у вроджених та набутих під впливом зовнішніх обставин якостях), і органічний розвиток людей можливий тільки за умов поваги до особливостей кожної особистості та культивування унікальності кожної людини. За цих умов, на думку Е. Фромма, рівність людей означає, що всі вони володіють спільними людськими якостями, всі поділяють загальну трагічну долю, і всі мають однаково невід'ємне право на свободу та щастя [18, с. 27]. Саме спираючись на таке трактування невід'ємності, невідчужуваності прав, Р.А. Познер дійшов висновку про примітивність концепції прав людини, припустивши, що „наше відчуття того, що в нас є певні права, котрих нас було б неправильно позбавляти, є ґрунтовною особливістю людської психології...; ба більше: його можна побачити й у тварин” [19, с. 324].

У наш час людьми вважаються всі люди. Проте поняття людського одночасно передбачає наявність поняття нелюдського. Як стверджує Ж. Бодріяр, „поступ Людства і Культури становить собою не що інше, як ланцюг послідовних дискримінацій, котрі розглядають „інших” як не-людей” [20, с. 207] (така „логіка расизму” виявилася вже тоді, коли людський індивід пожертвував божественним статусом тварин, який вони мали в минулому, відмежувавши цих істот від себе „нижчим світом” – так званім царством тварин [21, с. 191–193]). Ж. Марітен писав, що людина володіє невідчужуваними правами, але позбавлена можливості справедливо вимагати реалізації деяких з цих прав через присутність у соціальній структурі будь-якого періоду певного елемента нелюдськості. Отож, на думку цього філософа, у певні періоди розвитку історії корисно відмовитися від реалізації конкретних прав, котрими ми все ж продовжуємо володіти [22, с. 98, 99]. Такої ж позиції дотримується і Р.А.Познер, відзначаючи, що „зміст прав змінюється разом із соціальним середовищем, однак почуття володіння правами залишається незмінним” [19, с. 324].

Для первісних людей людьми були тільки члени їхнього племені, а інші були чимось інакшим. Однак для нас люди – це всі ми, а інші (зокрема нежива природа) – ніщо [20, с. 207–208]. І хоча чітких критеріїв розмежування людського від нелюдського ніколи не існувало, можна виявити історичну тенденцію до раціонального пошуку відмінностей між людьми, до їх поділу на групи. Людство завжди вдавалося до такого пошуку за кольором шкіри, етнічним походженням, статтю, соціальним статусом, віруваннями, сексуальною орієнтацією тощо, а на цій основі – до поділу людей на людей та нелюдей, нормальних і ненормальних, повноцінних й неповноцінних, який часто спричиняв і спричиняє між ними конфронтацію, протистояння, іноді смертельну ворожнечу. З огляду на це, історію розвитку людини можна вважати історією розвитку дискримінації людей людьми, а також історією боротьби з такою дискримінацією, одним із дієвих засобів подолання якої у сучасному світі слугує концепція природних прав людини.

М. Різебротт вважає, що порушення прав (і як форма дискримінації їх носія, і як ознака недосконалої правообмежувальної держави в означеному нами вище розумінні) не є автентичною „складовою” певної цивілізації [23, с. 28]. Проте такі порушення розповсюджені у всіх соціумах, які визнають (хай іноді лише формально) права людини. І в цьому сенсі порушення прав людини – явище настільки ж універсальне, наскільки універсальними є права людини та наявність у них меж. М. Різебротт також пише, що новітня історія Заходу свідчить саме про те, що порушення демократії і прав людини було та є нормальним явищем. Так, майже двохсотлітня політична практика США характеризується у внутрішній сфері поєднанням політики вигнання і знищення індіанського населення з політикою рабства й апартеїду населення афроамериканського, а в зовнішній – орієнтацією на військове домінування та реалізацію ринкових інтересів, і лише у поодиноких випадках – на права людини [23, с. 31]. Узагальнену позицію з цього приводу висловив Ж. Мере, стверджуючи, що за сучасних умов поняття „права людини” є вираженням ідеологічної фікції „людського роду”; у цілому світі немає таких держав, які б, посилаючись на права людини, в усьому послідовно дотримувалися б таких прав, а також реально захищали б їх в інших державах – потенційних джерелах отримання „захисниками” економічного зиску [24, с. 182–183].

Б. Рассел зазначав, що кожній людській спільноті загрожують дві протилежні небезпеки: скостеніння від надміру дисципліни та пошани до традицій, з одного боку, і розклад або поразка від чужоземних завойовників унаслідок наростання індивідуалізму й особистої незалежності, які унеможливають співпрацю... – з іншого [25, с. 13]. У. Мак-Ніл стверджує, що центри високої культури (тобто цивілізації – у його розумінні), демонструючи сусідам свої привабливі новації, ставали для них своєрідними подразниками, навколо яких менш розвинені народи прагнули освоїти новації і в такий спосіб досягти до всього того, що дають блага цивілізації тим, хто їх має [26, с. 12]. Проте, за спостереженнями Ю. Габермаса, культури залишаються „живими” тоді, коли не тільки черпають силу з сецесії, але й тоді, коли така сила породжується їхньою критикою [5, с. 311]. С. Сливка зазначає, що розвиненість національної культури визначається як ступенем засвоєння нею світових досягнень, так і здатністю збагачувати світову культуру своїми здобутками [27, с. 9–10]. Але, зважаючи на сучасні тенденції у вирішенні дилеми вибору національною культурою між такими ступенем і здатністю, доводиться констатувати, що в кожному конкретному випадку зазвичай ця дилема вирішується на користь чогось одного. Причому у ситуації з інтерпретацією прав людини в соціумах, що є носіями різних культур, спостерігається тяжіння до „соціального визначення” таких прав залежно від особливостей економічного, соціального та культурного розвитку суспільства. Цей підхід до прав людини

пояснюється, зокрема, тим, що хоч у всіх людей і є спільна біологічна (а Р.А. Познер додав би, що й економічна [28, с. 30–31]) природа, проте, як стверджує Л. Стевенсон, людська унікальність „визначається певною мірою залежністю нашої поведінки від конкретної людської культури, у якій ми зростаємо, і частково – від індивідуального вибору” [29, с. 225]. Тому з метою кращого пізнання цієї залежності необхідним є так званий діалог культур. Налагодити його неможливо без осмислення власного культурного тексту, без розшифрування свого культурного коду. Адже, щоб відбувся діалог між культурами, кожний його учасник має знати, про що цей діалог, і що він як мовець хоче сказати співрозмовникові, котрий уважно і вдумливо слухає.

Загалом же слід погодитися з В. Нерсесянцом, який зазначав, що історія людської цивілізації свідчить про її „рух від різних локальних історій до все більш всесвітньої всезагальної історії людства, що супроводжується зміною етапів, ступенів різних конкретно-історично зумовлених процесів загальносоціальної глобалізації та відповідних цим процесам правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, впорядкування й закріплення” [30, с.40]. Тобто історія підтверджує наш розвиток у напрямі створення внутрішньо різноманітної загальнолюдської цивілізації, яка об’єднує духовний і культурний досвід різних народів, нівелює відмінності між ними [8, с. 562] та в основу якої закладено загальнолюдські ідеали, які знаходять своє узагальнене вираження у міжнародних стандартах прав людини [4, с. 17]. Причому часто така визначальна історична роль загальнолюдських ідеалів пояснюється тим, що в основі всіх культур (у тому числі релігійних) лежить низка однакових за змістом базових принципів. Хоча на противагу цій тезі, як правило, висувається інша: національно-етнічне завжди бере верх над загальнолюдським, оскільки вся людська історія – це боротьба ворогуючих між собою етносів, в основі мислення та культур представників яких є національна мова [31, с. 339].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що правова людина – це людський індивід, якому з огляду на його природу притаманні вроджені правові якості (природні, невід’ємні, основоположні права), що є найважливішою складовою загальносоціального права. А юридична людина – це людський індивід, який у процесі соціалізації здатний сприймати, реалізовувати та трансформувати право як спеціально-соціальне (державно-вольове, юридичне, „позитивне”) явище, що є елементом сформованої у певному суспільстві культури.

Література

1. Ясперс К. *Духовна ситуація часу // Читанка з історії філософії: у 6 кн. / за ред. Г.І. Волинки.* – К.: Фірма „Довіра”, 1993. – Кн. 6: *Зарубіжна філософія ХХ ст. / за ред. Г.І. Волинки.* – С. 101-114.
2. *Глобализация: человеческое измерение: учеб. пособие.* – М.: Моск. гос. ин-т международ. отношений (Университет); *Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003.* – 112 с.
3. Гринин Л.И. *Государство и исторический процесс. Политический срез исторического процесса.* – М.: КомКнига, 2007. – 240 с.
4. Маркова-Мурашова С.А. *Существование и взаимодействие правовых систем современности в условиях правовой конвергенции // Юристы-Правоведъ.* – 2005. – № 1 (12). – С. 16-22.
5. Габермас Ю. *Залучення іншого: студії з політичної теорії / пер. з нім. А. Дахній; наук. ред. Б. Поляруш.* – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
6. Жюльєт Д. *Философский словарь / пер. с фр.* – М.: Международные отношения, 2000. – 544 с.
7. Штраус Л. *Естественное право и история.* – М.: Водолей Publishers, 2007. – 312 с.
8. Гарин И.И. *Что такое философия? // Гарин И.И. Что такое философия?; Запад и Восток; Что такое истина?* – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – С. 4-556.
9. Добрянський С.П. *Актуальні проблеми загальної теорії прав людини / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія I. Дослідження та реферати. Вип. 10.* – Львів: Астрон, 2006. – 120 с.
10. Алексеев С.С. *Избранное.* – М.: Статут, 2003. – 480 с.
11. Рябов Н.И. *Диалектика парадигм в исследовании сущности человечества / под ред. В.И. Антоненко.* – М.: Социально-политическая мысль, 2007. – 178 с.
12. Петрушенко В.Л. *Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія: Монографія.* – Львів: Ахілл, 2005. – 320 с.
13. Балашов Л.Е. *Занимательная философия: учебное пособие.* – 2-е изд. – М.: Издательская корпорация „Дашков и К°”, 2006. – 128 с.
14. *Права человека и процессы глобализации современного мира / отв. ред. чл-кор. РАН Е.А. Лукашева.* – М.: НОРМА, 2005. – 464 с.
15. Плеснер Х. *Ступени органического и человек: введение в философскую антропологию: пер. с нем.* – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 368 с.
16. Аузан А. *Переучреждение государства: общественный договор.* – М.: Европа, 2006. – 112 с.

17. Фукуяма Ф Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / пер. з англ В. Дмитрика. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.
18. Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свобода человека: сущность и социально-правовая характеристика: учебное пособие. – Казань: Изд-во „Татлитмат” Института экономики, управления и права, 2006. – 60 с.
19. Познер Р.А. Проблемы юриспруденції / пер. з англ. С. Савченка. – Х.: Акта, 2004. – 488 с.
20. Бодрияр Ж. Символічний обмін і смерть / пер. з фр. Л. Кононовича. – Львів: Кальварія, 2004. – 376 с.
21. Бодрияр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 230 с.
22. Маритен Ж. Человек и государство / пер. с англ. Т. Лифинцевой. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
23. Різебротт М. Повернення релігій. Фундаменталізм та „боротьба культур” / пер. з нім. Р. Мов'як. – Львів: Ахілл, 2005. – 152 с.
24. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / пер. з фр. Л. Кононовича. – Львів: Кальварія, 2003. – 216 с.
25. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – К.: Основи, 1995 – 759 с.
26. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства (з авторською ретроспективною передмовою). – К.: Ніка-Центр, 2002. – 1112 с.
27. Сливка С.С. Природне та надприродне право: у 3 ч. – Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.
28. Познер Р.А. Економічний аналіз права / пер. з англ. С. Савченка. – Х.: Акта, 2003. – 864 с.
29. Стевенсон Л. Десять теорій о природі человека / пер. В.В. Васильєва. – М.: СЛОВО/SLOVO, 2004. – 230 с.
30. Нерсесянц В.С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38-47.
31. Пивоваров Д.В. Философия религии: учеб. пособие. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 640 с.

М.А. Микитюк

к. ю. н.,

Інститут УДО України КНУ імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ З ІНШИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УДО УКРАЇНИ

Дана стаття встановлює організаційно-правові та нормативно-правові засади взаємодії сил охорони правопорядку, та схарактеризовані їх тактичні особливості. За результатами проведеного аналізу запропоновані шляхи підвищення ефективності співпраці механізму правоохоронних органів.

Ключеві слова: Охорона, безпека, взаємодія, державна охорона, посадова особа, закон, нормативно-правовий акт.

В статье рассматривается правовая основа деятельности правоохранительных органов и проблемы при их взаимодействии в результате обеспечения общественного порядка.

Ключевые слова: Охрана, безопасность, взаимодействие, государственная охрана, влиятельное лицо, нормативно правовой акт, закон.

This article establishes the organizational and legal and regulatory principles of interaction forces of law order, and they are characterized tactical features. The results of the analysis suggested ways to improve cooperation mechanism of law enforcement bodies.

Keywords: Privacy, security, cooperation, public health, officer, law, legal act.

Постановка проблеми. Охорона громадського порядку та забезпечення безпеки є одним із найважливіших завдань правоохоронних органів, у першу чергу органів спеціального призначення у виконанні якого приймають участь не тільки працівники зазначених органів, але і представники громадськості. Одними із правоохоронних органів спеціального призначення, які приймають активну участь у забезпеченні охорони та безпеки є Управління державної охорони України. Однак, питання щодо законодавчого забезпечення чіткої нормативної бази управління при здійсненні покладених функцій, на жаль, не досить досліджені в наш час.